

**MAŽOSIOS LIETUVOS TAUTINIO SAJŪDŽIO
PROTESTANTIŠKOJO SPARNO PERIODINIS LEIDINYS „PAGALBA“
VALDANT KAIZERINEI VOKIETIJAI (IKI 1919 m.)**

DOMAS KAUNAS

Vilniaus universiteto Knygotyros katedra
Universiteto g. 3, LT-2734 Vilnius, Lietuva
El. paštas: domas.kaunas@kf.vu.lt

Mažosios Lietuvos lietuvių tautinis sąjūdis formavosi ir brendo veikiamas 1848 m. revoliucijos pažadintų vokiečių politinių organizacijų, pačių lietuvių dvasinio gyvenimo įtampos ir Didžiosios Lietuvos lietuvių tautinio atgimimo. Jį taip pat skatino nuolat didėjančio pagreičio bei užmojo rinkimų į vadinamuosius seimus – Prūsijos landtagą ir Vokietijos reichstagą – kampanijos. XX a. pradžioje jau tapo akivaizdi šio sąjūdžio diferenciacija ir nauji orientyrai. Spaudos draudimas tiesioginiu būdu paspartino abiejų tautos dalių suartėjimą – į Mažąją Lietuvą persikėlė nelegaliosios literatūros leidimo centrai ir dalis visuomeniškai aktyvių kultūros veikėjų. Šio krašto miestai tapo viso lietuvių tautinio judėjimo tarpininkais. Reikšmingos įtakos turėjo Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse pakilusi revoliucinių nuotaikų banga. Į Rytų Prūsijos vokiečių socialdemokratų partiją įsiliejo Ansas Bruožis, Mikelis Storimas, Jonas Vanagaitis ir kiti lietuviai, kurie savo ruožtu nors ir nenulėmė, bet šiek tiek pakoregavo valstietiško lietuvininkų krašto visuomeninį judėjimą bei mentalitetą. Skilo lietuvių kandidatų rinkimų į landtagą ir reichstagą draugija, dešimtmečiais save vadinusį lietuviškųjų konservatorių vardu. Iš jos išsiskyrė kelios gana įtakingos srovės: viena – vadovaujama vokiečių konservatorių, kita – vokiečių nacionalliberalų, trečia – savarankiškųjų lietuvių politikų. Pastarosios interesus bene geriausiai išreiškė laikraštis „Apžvalga“ ir apie jį susibūrė vadinamieji apžvalgininkai. Kryžkelėje atsидūrė Mažosios Lietuvos protestantiškasis visuomeninis judėjimas. Aukštoji bažnytinė vyresnybė, būdama monarchinės valstybės organizacinės struktūros dalimi, savo pusėn patraukė arba įstatymų teisės pagrindu viešpatavusios santvarkos pusėje išlaikė daugumą lietuvių dvasininkų, kurie atvirai atsiribojo nuo tautinių interesų palaikymo. Ne be pagrindo XX a. pradžios spaudoje Bažnyčiai imami reikšti priekaištai, kaltinant ją už aktyvų talkininko vaidmenį spartėjančiame tikrųjų vietos gyventojų lietuvių germanizavimo procese. Dėl šios priežasties lietuvių visuomeniniame gyvenime ir tautiniame sąjūdyje ėmė reikštis ir stiprėti liaudiškieji pietistų surinkimai. Materialinio ir ideologinio poveikio priemonėmis vokiečių politinės organizacijos savo pusėn patraukė dalį tų surinkimų vadovų – žodžio sakytojų. Tačiau

dauguma jų atsiribojo nuo atviro politinio angažavimosi. Ši pietistų veikėjų dalis iš pradžių pasyviai laikėsi ir lietuvių tautinio sąjūdžio atžvilgiu, deklaruodama vien tautinių papročių bei kalbos konservavimo poreikius. Aktyvesniam veikimui ją išjudino vokiečių politinių jėgų ir jų rankose atsідurusios valdžios agresyvios puolamosios priemonės. Didejanti įtampa savaime iškelė opozicijos organizatorius bei įkvėpėjus. Protestantinio judėjimo priešakyje stoji įtakingesni žodžio sakytojai ir besikeičiančia padėtimi nepatenkinti Bažnyčios tarnautojai lietuviai. Prie jų prisidėjo protestantinės ideologijos pažiūrų inteligentijos dalis. Taip lietuvių tautiniame judėjime atsirado nauja gana įtakinga protestantiškoji srovė. Tiksliai apibrėžti jos formavimosi ištakas ir laiką yra sunku. Visiškai aiškiai tautinio judėjimo protestantiškosios srovės buvimą rodo jau pirmieji dvidešimtojo amžiaus metai, kai pagausėjo viešų pareiškimų dėl gimtosios kalbos teisių siaurinimo kulto įstaigose ir brutalių diskriminacijos mokyklose dėstant tikybos dalykus. Priešindamiesi spaudimui, evangelikų kunigai lietuviai ėmėsi šviečiamosios veiklos – organizavo kultūrinės draugijas, sekmadienines mokyklas, steigė bibliotekas. Naujai srovei reikėjo ideologinio pagrindimo spausdintu žodžiu bei patikimų vidinio ir išorinio komunikavimo priemonių – idėjiškai artimo turinio knygų ir periodikos. Tokios ir buvo tautinio lietuvių sąjūdžio protestantiškojo sparno svarbiausio leidinio – laikraščio „Pagalba“ atsiradimo priežastys. Jis tapo vienu ilgiausiai egzistavusių ir skirtingą vaidmenį įvairiais etapais atlikusių Mažosios Lietuvos lietuviškų periodinių leidinių.

„Pagalbos“ istoriografijoje svarbiausia skiriamąja riba laikytini 1919 metai. Pirmuoju jos raidos etapu savitumus lėmė kaizerinės valdžios ir lietuvių tautinio sąjūdžio santykiai, antruoju (1919–1939) – Lietuvos Respublikos ir Vokietijos Reicho politinė konfrontacija. Šis straipsnis skiriamas leidinio ištakų ir formavimosi analizei, kurioje pagrindinis dėmesys telkiamas į „Pagalbos“ leidybos ir idėjinę platformą lėmusios lietuviškosios medžiagos klausimus. Problemos analizei ne mažiau svarbi vadinamųjų pagalbininkų ir jų idėjinių vedlių charakteristika paliekama kitam tyrimui. Prie jo privalu grįžti.

„Pagalbos“ pavyzdinis numeris išėjo 1904 m. rugsėjo 16 d., pirmasis – spalio 7 dieną. Savaitraštį redagavo abipus Minijos upės nusidriekusio didelio Lankupių kaimo (Klaipėdos apskr.) laiškanėšys Endrikis Šadagys, spausdino lietuviškosios orientacijos poligrafijos įmonė „Lituania“ Tilžėje. Dėl apskrities pašto administracijos draudimo tarnautojams užsiimti visuomenine ir politine veikla, E. Šadagys veikiausiai turėjo atsakyti redaktoriams pareigų. Jas nuo 1904 m. spalio 21 d. trečio numerio perėmė didelės ir pamario krašte strategiškai svarbios Priekulės evangelikų liuteronų parapijos antrasis kunigas Vilius Gaigalaitis. Reikia pažymėti, kad nepaisant spausdinimo vietos (Tilžė) laikraščio redaktoriai (jų namai tapdavo savotiška redakcija), bendradarbiai, ekspeditoriai ir kiti su leidiniu susiję asmenys daugiausia gyveno Klaipėdos, Ragainės, Šilokerčemos ir Tilžės apskričių teritorijoje, tai yra

šiapus ir anapus Nemuno. V. Gaigalaičiui išvykus posėdžiauti į Prūsijos landtagą, nuo 1905 m. sausio mėnesio 13 numerio iki rugsėjo mėnesio 29 numerio imtinai laikraščio atsakinguoju redaktoriumi pasirašinėjo formalusis spaustuvės „Lituania“ savininkas Mikelis Jurgelaitis, faktiškojo savininko Enzio Jagomasto giminaitis. Jis neabejotinai turėjo svarios įtakos leidinio kryptį. Šiuo laikotarpiu laikraštis iš esmės išlaikė dar pirmajame numeryje suformuluotą idejinę kryptį, sutelktus bendradarbius ir turinio kokybę.

„Pagalba“ dienos šviesa išvydo kaip savaitraštis. Jos prenumeratos kaina metų ketvirčiui buvo 50 pfenigų, Didžiosios Lietuvos skaitytojams – 1,15 markės. Iš pradžių laikraštis nesulaukė tikėtiosios gausiai rašančių bendradarbių ir skaitytojų talkos. Jos, kartu ir piniginių įplaukų trūko. Spaudai ir ekspedicijai reikėjo didelių išlaidų, o pirmai pradžia suaukoti ir kitaip sutelkti pinigai greitai baigėsi. Leidinį nuo bankroto išgelbėjo tik laimingas atsitiktinumas. 1905 m. rugpjūčio 26 d. V. Gaigalaitis buvo išrinktas Klaipėdoje registruotas, tačiau labai plačioje Mažosios Lietuvos teritorijoje veikusios protestantiškos krypties kultūros, švietimo ir labdaros draugijos „Sandora“ pirmininku [14]. Ne be jo įtaigos ir pastangų „Pagalba“ perėjo draugijos žinion ir iš karto sulaukė svarios kolektyvinės paramos. Naujieji savininkai nuo tų pačių metų 29 numerio laikraštį ėmė leisti mėnesinio žurnalo pavidalu mažosios oktavo formatu ir su ištisine metinio komplekto puslapių numeracija. Numerio apimtis svyravo nuo 20 iki 24 puslapių. Kai kurie skaitytojai dėl reorganizacijos reišė nepasitenkinimą. Redakcija į tokius priekaištus reagoavo santūriai. Ji nurodė tiesioginę permainų priežastį – poreikį taupyti lėšas [28]. Tais pačiais sumetimais 1907 m. buvo pranešta, kad „Pagalba“ išeis *žiemą tankiaus, o vasarą rečiau* [26]. Per metus visada pasirodydavo 12 žurnalo numerių. Tačiau labai dažnai pasitaikydavo jungtinių knygečių – po 2, o Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje – net po 5 numerius (žymima Nr. 1–3, 2–4, 5–9 ir t. t.). Tada nusistovėjo ir kitokia leidinio apimtis – 16, jungtinių knygečių – 24 puslapiai. Metinių tiražų apimtis vidutiniškai svyravo apie 12 000 egzempliorių. 1906 m. išėjusių 12 atskirų žurnalo knygečių spausdinimas 12 000 egzempliorių tiražu kainavo 428 [21], 1907 m. 10 knygečių 10 000 egz. tiražu – 350 [22], 1908 m. 8 knygečių 9000 egz. tiražu – 335 [23] markes. Vieno numerio leidimo kaina siekė apie 40 markių [19]. „Sandoros“ draugijos leidinio prenumerata metų ketvirčiui kainavo 30, su atnešimu į namus – 36 pfenigus. Be pašto, Tilžėje „Pagalbą“ platino pats redaktorius, nedidelio knygyneio savininkas Kristupas Židaitis ir spaustuvė „Lituania“, Šilokarčemoje – krautuvininkas Maksas Vėlaitis ir knygininkas Otto Sekunna [18], Klaipėdoje – spaudos kiosko savininkas Ansas Bruožis ir duonkepys Janis Šmitas [2]. Savotišku žurnalo agentu – skaitytojų telkėju JAV Kolinsvilio mieste nuo 1905 m. buvo atvykęlis iš Mažosios Lietuvos evangelikų liuteronų kunigas Martynas Keturakaitis. Jis surinko nedidelį prenumeratorių būrelį [25]. Nuo 1908 m. jungtinio 7–8 numerio leidėjai

kainą sumažino iki 60 pfenigų metams, tačiau atsisakė pašto paslaugų. Tada leidinio platinimu užsiėmė vien „Sandoros“ nariai. Visi jie (skaičių žr. lentelėje) žurnalą asmeniniam vartojimui gaudavo nemokamai, o kartais sulaukdavo ir didesnio kiekio leidinio egzempliorių, kuriuos savo draugijos veiklos ir skleidžiamų idėjų propagandos tikslais išdalydavo veltui.

„Pagalbos“ leidybos kiekybinė charakteristika

Metai	Knygelių skaičius	Bendras tiražas	Abonementinis mokestis	Pajamos už skelbimus	Spaudos išlaidos	Ekspedicijos išlaidos	„Sandoros“ narių skaičius
1904							
1905	4				208		78
1906	12	12 000			428	87,64	128
1907	10	10 000			350	81,41	214
1908	8	9000	258,11	62,80	335	64,56	256
1909	8	9000					346
1910	8	12 000	225	81			412
1911	9	11 700					461
1912	8	12 000					518
1913	8	12 000					640
1914	7						706
1915	6		577,9				708
1916	6						710
1917	4						711
1918							753
1919							755

Lentelė sudaryta remiantis „Sandoros“ draugijos vadovų „Pagalboje“ skelbtomis metinėmis ataskaitomis ir informacija nariams.

Didžiojoje Lietuvoje „Pagalba“ plito vangiai. Pagrindinė priežastis – leidinio protestantiškoji orientacija ir skelbiamos informacijos vietinė reikšmė. Prie plitimo kliūčių reikia priskirti ir gotiškąjį raidyną. Tiesa, išibėgėjus Pirmajam pasauliniam karui, 1916 metais, keli numeriai pasirodė išspausdinti abiem – gotiškuoju ir lotyniškuoju – raidynais, nes juos norėta platinti tarp carinės Rusijos armijos karių lietuvių, atsidūrusių kaizerinės Vokietijos belaisvių stovyklose [17]. Didžiosios Lietuvos spauda atkreipė dėmesį ir į žurnalo kalbą [24]. Kai kam atrodė, kad leidinys rašomas nuo norminės kalbos gerokai nutolusia vietine tarme. Iš tikro, jei „Pagalbos“ kalbą lygintume su kitų Mažosios Lietuvos lietuviškų periodinių leidinių kalba, pamatytume, kad ji buvo gerokai gyvesnė ir vaizdingesnė [15]. Tai lėmė redaktoriaus

V. Gaigalaičio puikus išsilavinimas (Karaliaučiaus universitete už lietuvių filologijos darbą įgijo filosofijos daktaro laipsnį) ir aktyvus bendradarbiavimas tiek Didžiosios Lietuvos, tiek JAV lietuvių spaudoje. Nepaisant to, Didžiosios ir Mažosios Lietuvos periodinių leidinių kalbos lygis tikrai skyrėsi. Priežastis buvo ne vien tik kalbos norminimo pastangos bei jų rezultatai. Ši skirtumą didino ir abiejų tautos dalių skirtingos kultūrinės orientacijos, ir didžiosios tautos dalies daug menkesnis nei mažesniosios bendrasis išsilavinimas. Visos šios mūsų suminėtos aplinkybės ribojo „Pagalbos“ plitimą anapus dviejų galingiausių Europos imperijų sienos ir lietuviškose užjūrio kolonijose. Geriausiaisiais metais žurnalas galėjo turėti, įskaitant ir draugijos narius, apie 2000–3000 skaitytojų.

Leidinio struktūra buvo nesudėtinga. Iš pradžių laikraštyste medžiaga grupuota tokiuose skyriuose: pradžioje, ten, kur pasaulietiniai laikraščiai dėdavo vadinamuosius vedamuosius, „Pagalboje“ spausdintas protestantiškas pamokslas, toliau eidavo lokali informacija („Bažnytiškos žinios iš Lietuvos“), smalsumą žadinantys įvairenybių pranešimai („Visokios žinios“), pabaigoje – skelbimai. Leidiniui pasidarius žurnalu, susiklostė trijų dalių struktūra: pamokslas, lokali ir visuotinė informacija (dedama po pavadinimu „Visokios žinios“), skelbimai. Tarp jų kartais įsiterpdavo įvairaus turinio, paskirties ir apimties (kartais didokos) pažintinio pobūdžio ir dažniausiai apgalvotai parinktos lietuviškos tematikos rašiniai. Kai beveik be išimties visų pasirinktų autorių ir bendradarbių didesni kūriniai būdavo išspausdinami žurnalo skiltyse, jie išeidavo ir atskiru leidiniu – pigia brošiūrele arba mažo formato knygele minkštais viršeliais. Tarp jų buvo iš Mažosios Lietuvos kilusio žinomo vokiečių sanskritologo profesoriaus Carlo Cappellerio etnografinis aprašymas „Kaip senieji lietuvininkai gyveno“ (1905), paties V. Gaigalaičio moralizuojamieji rašiniai ir tiriamieji darbai, kaip „Evangeliški surinkimai Lietuvoje“ (1904), „Apsvaiginą gėrimai“ (1905), „Pabuskit, jaunieji“ (1908–1909), „Limpančios ligos“ (1910), pirmoji Mažosios Lietuvos lietuviškos spaudos istorija „Lietuvos nusidavimai ir mūsų rašliava“ (1911–1912), blaivybės sąjūdį skatinanti proklamacija „Vyrai, moters, visi į karą! Baisus neprietelis yra mūsų žemėje!“ (1912), „Ką garbės vyrai apie Bibeles sako“ (1913) [11].

Lokalių ir visuotinių žinių skyrius neįvairus, tačiau šiandien svarbus kaip savitas krašto istorijos šaltinis. Jame beveik išimtinai vyrauja regioninio turinio pranešimai, pateikiami keliais sakiniais. Gausiau žinių iš Didžiosios Lietuvos buvo spausdinama per 1905 m. Rusijos revoliuciją bei Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse. Vietos gyventojams ir valdžiai jos kėlė nerimą. Nuo pat leidinio pasirodymo 1904 m. iki Versalio taikos sutarties 1919 m. gana dažnai gvildentas draugijų gyvenimas: Priekulės vaikinių, Priekulės merginų, lietuviškųjų draugijų susivienijimo „Santara“, įvairiatautės tilžiškės Lietuvių literatūros draugijos, tilžiečių lietuvių aktyviojo kultūrinio sambūrio, pasivadinusio „Spauda“, labai plačiai – „Sandoros“, dažnokai pristatytos

arba tik lakoniškai paminėtos lietuviškų rankdarbių parodos Berlyne (1908, 1909, 1915), Gumbinėje (1909, 1911), Šilutėje ir Klaipėdoje (1913), polemizuota dėl Klaipėdos miesto vaidmens lietuvių gyvenime bei „Sandoros“ muziejaus steigimo.

V. Gaigalaitis, turėjęs bibliofilo polinkių ir nemenką spaudos darbuotojo patirtį, bandė įtvirtinti žurnale rekomendacinės bibliografijos skyrelį. Jis pavadinimais „Naujos knygos“, „I rėdystę atsiųsti raštai“, „Mūsų raštai“ ir panašiais pasirodydavo ne taip jau retai, tačiau kaip reguliarus neprigijo. Čia anotacijomis, kartais recenzijomis, o dažnai vien pavadinimais skaitytojams buvo pristatomos įvairių tautybių autorių knygos vokiečių kalba apie Mažąją Lietuvą: iki šiol vertės nepraradusi Kintų precentoriaus Alberto Füllhaase's apybraiža „Šilokarčemos apskrities istorinė kraštotyra“ („Geschichtliche Heimatkunde des Kreises Heydekrug“, 1905), atspaudu iš mokslinio žurnalo „Altpreussische Monatsschrift“ išleistas vokiečių etnografo lituanisto Franzo Tetznerio sudarytas „Metų“ autoriaus biografinių dokumentų rinkinys „Rytų Prūsijos poeto Kristijono Donelaičio dušimtosios gimimo metinėms“ („Zum zweihundertjährigen Geburtstag des ostpreussischen Dichter Christian Donalitus“, 1914), tais laikais retai tyrinėjimais užsiimančios moters, Priekulės dvarininkaitės Jenny Kopp veikalas „Rytų Prūsijos žemėvaldos kronika“ („Beiträge zur Chronik des ostpreussischer Grundbesitzes“), bažnyčios istoriko Richardo Geelhaaro monografija „Rytų Prūsijos evangelikų klebonijos per karų sunkmečius“ („Das ostpreussische ewangelische Pfarrhaus in Kriegsnöten“, abi 1913 m.), Augusto Paulukaičio grožinės kūrybos rinkinys „Lietuvių viltys“ („Litauische Hoffnungen“, 1915), Vydūno konspektinė apžvalga „Lietuva praecityje ir dabar“ („Litauen in Vergangenheit und Gegenwart“), anot V. Gaigalaičio, *pusėtinai lietuviams prielankaus* Tilžės katalikų propsto Johanno Wronko karo meto padėties apžvalga „Kuršas ir Lietuva“ („Kurland und Litauen“, abi 1916 m.), Didžiojoje Lietuvoje medžiagą rinkusio ir ją disertacijoje apibendrinusio olandų kalbininko Reinderio van der Meuleno tyrinėjimas „Gamtos palyginimai lietuvių dainose ir raudose“ („Die Naturvergleiche in der Liedern und Totenklagen der Litauer“, 1907), vieno iš „Sandoros“ draugijos steigėjų Klaipėdos mokytojo Adomo Einaro savišvieta ir sekmadienines mokyklas populiarinantis rašinys „Pašlužikit kits kitam!“ (1904), Antano Jaroševičiaus albumas „Lietuvių kryžiai“ (1913) ir kiti leidiniai, Didžiosios Lietuvos įtakingieji periodiniai spaudiniai „Draugija“, „Vairas“, „Vilniaus žinios“, „Les Annales des Nationalites“. Beje, apie Vydūno filosofinės krypties žurnalą „Šaltinis“ atsiliepta nepalankiai. Pastarojo redaktorius buvo tolerantiškesnis. Vydūnas taikliai pastebėjo „Pagalbos“ savitumą – derinti tikiybinių ir tautinių pradų diegimą bei ugdymą [29]. Iš Lietuvos atsiųstą spaudą redaktorius dažniausiai pristatydavo vien bibliografiniais aprašais. Visos tos knygos patekdavo į sparčiai augančią ir įvairėjančią „Sandoros“ draugijos biblioteką, įkurdintą draugijos įsigytame name Klaipėdoje.

„Pagalbos“ komercinių skelbimų skyrius buvo menkas. Leidinys tarp prekybininkų ir pramonininkų neturėjo ir, aišku, negalėjo turėti nei svaresnės įtakos, nei

sulaukti didesnės paramos. Mokami skelbimai žurnalui 1908 m. davė 62,8, 1910 m. – 81 markę pajamų. Jos, matyt, kasmet pamažu augo, tačiau Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse vargu ar siekė bent keliolika dešimčių markių.

Literatūrinė ir publicistinė medžiaga nėra vertinga. Ji nė iš tolo neprilygsta kitiems Mažosios Lietuvos periodiniams leidiniams, ypač laikraščiams, tačiau pasižymi turinio įvairove. Aišku, trūko protestantų stovyklai priklausančių rašytojų, todėl į „Pagalbą“ grožinės kūrybos beveik nedėta. Iš jos dėl meniškumo paminėtinas, bet nežinia dėl ko pasirinktas tik aušrininko poeto Petro Armino eilėraštis [3]. Žurnalo redakcija negalėjo ir nesiekė išvengti aktualių, kartais aštrokų publicistikos straipsnių lietuvių tautinio judėjimo, krašto istorijos tema. Kovingumu jie labiausiai pasižymėjo pirmaisiais leidinio gyvavimo metais. Vieno straipsnio autorius (pavardė nenurodyta) 1905 m. priekaištavo apskrities bažnytinei vadovybei dėl tikrųjų krašto gyventojų tautinių interesų ignoravimo, diskriminacinių priemonių liaudies švietimo įstaigose. Čia nepalankiai atsiliepta apie mokyklų inspektorius, suvokietėjusį ar tik apvokietėjusį lietuvių kunigą Paulių Šalną [5]. Dėl problemos opumo to meto lietuvių skaitytojui paminėtina iki šiol ginčų keliančios vokiečių istoriko Maxo Beheimo-Schwarzbacho knygos apie Mažosios Lietuvos kolonizaciją XVIII amžiuje „Friedricho Wilhelmo I kolonizacinė veikla Lietuvoje“ („Friedrich Wilhelm I. Colonisationswerk in Lithauen“) sutrumpinto vertimo publikacija [8]. Nuo 1906 m. tautinį klausimą ir visuomeninį judėjimą nušviečiančios medžiagos gerokai sumažėjo. V. Gaigalaitis dėl paskelbtų Vokietijos vyriausybės ir valdžios adresu nepalankių straipsnių paaiškino, kad jie buvo išspausdinti ankstesnių redakcijos vadovų, su kuriais jis dabar neturįs nieko bendra [6]. Tiek dr. V. Gaigalaitis, tiek žymesnieji leidinio steigėjai ir bendradarbiai A. Einaras, Indijos misionierius Kristupas Lokys, JAV lietuvių evangelikų liuteronų kunigas J. Jonas Mazuras ir kiti autoriai Mažosios Lietuvos tautiniam sąjūdžiui vis dėlto skyrė gana ribotus, daugiausia gimtosios kalbos teisės, kultūrinės ir visuomeninės veiklos, asmens saviraiškos laisvės reikalavimus. Kita vertus, aki-vaizdus lietuvių gyventojų mažėjimas kėlė aiškų šviesuomenės, iškilesnių inteligentijos atstovų susirūpinimą, kurio atgarsiai negalėjo aplenkti „Pagalbos“ puslapių. Studentas teisininkas Mikelis Ašmys pateikė nerimą keliančios statistikos iš Rytų Prūsijos dvasinės vyresnybės tikinčiųjų apskaitos pagal tautinę priklausomybę [4]. Netrukus skaitytojus skaudžiai paveikė 1910 m. Vokietijos imperijos gyventojų surašymo duomenų paskelbimas [27]. Oficialiosios statistikos lentelės įrodė akivaizdų lietuvių nykimą: 1890 m. buvo 117 637, 1900 m. – 106 230, 1905 m. – 101 534, 1910 m. – 93 933 lietuviškai kalbantys ir lietuviais save laikantys žmonės. Tačiau straipsnio autorius nepasiūlė ryžtingesnių savigynos veiksnių ir priemonių. Jis iš tautiečių tereikalavo puoselėti savigarbos, tautinio susipratimo jausmus ir nuosaikiai kultūrine veikla pelnyti Vokietijos vyriausybės bei monarcho malonę. Savaiame suprantama, „Pagalboje“ yra pateisinamas Anso Baltrio atleidimas iš Klaipėdos laikra-

čio „Apžvalga“ redaktoriaus pareigų, nes jis *išsireiškė per jautrus, negalėjo atsilai-kyti tuleriopu būdu prieš vokiečius bei jų giminiškus pasiprocevojimus nestojęs*. Nedviprasmiškai puolamas žinomas Mažosios Lietuvos lietuvių politikas ir laikraštininkas Jonas Vanagaitis. Šis socialdemokratiškomis pažiūromis pasižymintis „Birutės“ redaktorius ne kartą ir ne visada taktiškai kritikavo evangelikų liuteronų kunigus, surinkimininkus ir „Sandoros“ vadovus už perdėtą atsargumą keliant tautinio judėjimo siekius ir telkiant jų vykdytojus. Atsakydama į priekaištus, „Pagalba“ kaip svarbiausią lietuviškų laikraščių pareigą nurodė nuosaiškų tautiečių ugdymą vokiečių valstybės leistinomis priemonėmis kultūros ir švietimo srityse [20]. Tačiau ir apsidraudėliška redakcijos pozicija neišgelbėjo leidinio nuo susidūrimo su valdančiosios politinės viršūnės interesais. Mat žurnale bendradarbiavo nemaža kur kas kovingesnės „Apžvalgos“ šalininkų, be to, leidykloje „Lituania“ dirbę gana kandžios plunksnos žurnalistai bei specialistai kone visi priklausė „Sandoros“ draugijai, todėl turėjo vienokią arba kitokią teisę publikuoti „Pagalboje“. Aktyviai lietuvių viešajame gyvenime bei politiniame sąjūdyje reikėsi pats V. Gaigalaitis. Nuo 1903 m. jis nuolat renkamas ir perrenkamas Prūsijos valstybės parlamento – landtago deputatu. Turėdamas parlamentaro neliečiamybę ir aukštą tribūną, V. Gaigalaitis vis drąsiau ir aiškiau kėlė lietuviams rūpimus klausimus. Tad atsargioji „Pagalba“ ir geriausių norų turėdama negalėjo likti visiškoje politikos skersvėjų nuošalėje. Pats ryškiausias jos ideologinio pobūdžio susidūrimas su valdančiųjų vokiečių partijų (ypač nacionalliberalų) interesais įvyko 1911 m. rinkiminių kovų lauke. Jo atgarsius plačiausiai atspindi „Sandoros“ vadovams atkakliai oponavusios uostamiesčio „Lietuviškos ceitungos“ puslapiai.

Dar gerokai iki Pirmojo pasaulinio karo ėmė ryškėti drąsesnė žurnalo orientacija į medžiagą, susijusią su Didžiosios Lietuvos visuomeniniu ir kultūriniu gyvenimu. Šiuo laikotarpiu pagausėjo rašinių apie latvių ir lietuvių kultūros laimėjimus, gyvenotojų etninius bruožus, mokslo draugijas, ne kartą anonsuojami įtakingesni Vilniaus ir Kauno periodiniai leidiniai, turinio požiūriu vertingos knygos, dažnai pasirodo Didžiosios Lietuvos kraštovaizdžio nuotraukų. Neabejotinai įžvalgaus redaktoriaus V. Gaigalaičio dėka žurnalas, bene vienas iš nedaugelio Mažosios Lietuvos periodinių leidinių, palankiai atsiliepė apie visos Vokietijos imperijos švietimo sistemos mastu rengiamą lotyniško raidyno įvedimą [9;10]. Jis būtų sudaręs daug palankesnes sąlygas abiejų tautos dalių suartėjimui.

„Pagalba“ nekėlė sau gamtos mokslo populiarinimo uždavinių. Joje nėra ir taidomojo pobūdžio rašinių apie verslus, amatus, pramonę bei žemės ūkį. Tačiau skaitytojams aktualių kraštotyriinių ir tautotyriinių pažintinio turinio straipsnių skelbta. Pirmiausia minėtini praeitį aktualinantys rašiniai: Klaipėdos vaistininko ir produktyvaus savamokslio istoriko Johanno Karlo Sembritzkio „Apie šiuilių pradžią Klaipėdos krašte“ (1904), „Pirmosios šuilės mūsų krašte“ (1909), lyg ir reportažo žanro

informacija „Ką profesorius Becenbergeris Berlyne apie lietuvius pasakojo“ (1914), nežinia kieno, bet greičiausiai paties redaktoriaus kompiliaciniai Karaliaučiaus buties muziejaus po atviru dangumi lietuviškos ekspozicijos aprašymai [1; 13], išsivio J. J. Mazuro pasakojimas apie Kanadą [16], smalsumą žadinanti žinutė „Esperanto kalba“ (1907).

Redakcija bendradarbių skaičiumi negalėjo lygintis nei su Klaipėdos „Lietuviška ceitunga“, nei su Tilžės „Nauja lietuviška ceitunga“ ar „Tilžės keleiviu“. „Pagalbos“ bendradarbių buvo gerokai mažiau – sąrašą vargu ar sudarytų apie 20 pavardžių. Tačiau prie pačių žymiausių autorių, tiesiogiai formavusių leidinio idėjinę, kultūrinę ir informacinę kryptį, reikia priskirti tik kelis žmones. Iš jų minėtini laikraščių publicistai ir lietuvių viešojo gyvenimo organizatoriai: pirmasis redaktorius laiškanėšys E. Šadagys (1867 XII 10–1911 VII 11), antrasis redaktorius kunigas V. Gaigalaitis (1870 IX 27–1945 XI 30), mokytojas A. Einaras (1842 III 23–1906 IX 11), misionierius, nuo 1914 m. – Vanagų evangelikų liuteronų parapijos kunigas K. Lokys (1860 XII 8–1921 VI 27). Dėl savo tautinės orientacijos ir visuomeninio bei politinio vaidmens visi šie asmenys yra svarbios Mažosios Lietuvos istorijos figūros.

„Pagalba“ėjo iki pat hitlerinės Vokietijos įvykdytos Klaipėdos krašto aneksijos – lemtingųjų 1939 m., žymėjusių katastrofos pradžią. Tačiau patį reikšmingiausią vaidmenį ji atliko būtent mūsų aptartu laikotarpiu. Nepaisant žurnalistinio atsargumo, idėjinio uždarumo ir pernelyg griežtos orientacijos į tam tikrų pažiūrų skaitytojų auditoriją, žurnalas ir jo redakcija nemažai nusipelnė skleidžiant švietimą, ugdam tautinę savimone, suartinant imperijų siena perskirtas tos pačios tautos dalis. Leidinys pagal išgales atliko pozityvią tautinio sąjūdžio stiprinimo ir saviraiškos funkciją. Išliekamąją vertę jam suteikia kruopščiai fiksuota Mažosios Lietuvos lietuvių visuomeninio gyvenimo kronika. Be jos negalėtume teisingai suvokti ir tautos dvasinės saviraiškos, savito mentaliteto.

Įteikta 2002 m. birželio mėn.

NUORODOS

1. Apie rytprusišką Tėviškės Muzeumą. *Pagalba*, 1913, nr. 10/11, p. 126–128.
2. „Apsakymus dėl „Pagalbos“ priima...“. *Pagalba*, 1904, okt. 28 (nr. 4), p. 4.
3. ARMINAS, Petras. Paveikslas. *Pagalba*, 1905, jan. 20 (nr. 3), p. 4. Parašas: Arminas.
4. AŠMYS, Mikelis. Lietuvių Skaitlius Prusijoje. *Pagalba*, 1913, nr. 1, p. 12–14. Parašas: M. A-s.
5. Atsiusta. *Pagalba*, 1905, jun. 24 (nr. 25), p. 4. Parašas: D.
6. Attaisymas. *Pagalba*, 1906, nr. 2, p. 32.
7. „Aukuras“ draugija tautos kultūrai kelti. Penkiolikos metų sukakties proga Mažosios Lietuvos kultūrinio gyvenimo žinios. Red. Adomas Brakas. Klaipėda, 1937, p. 163.

8. BEHEIM-SCHWARZBACH, Max. Apie Salzburgeriu Apsigywenima. *Pagalba*, 1904, okt. 28 (nr. 4), p. 4; now. 4 (nr. 5), p. 1–2; now. 11 (nr. 6), p. 2–3.
9. „Ciecorystės Saimo Komisijonas *Pagalba*, 1911, nr. 2/3, p. 36.
10. „Dabar Peticijonas pritaissomas Wokietijos Karalysczyų Saimams ...“. *Pagalba*, 1910, nr. 1, p. 12.
11. GAIGALAITIS, Vilius. *Lietuvių Ewangėlikų Draugijos „Sandora“ darbų peržwalga 30 metų laikotarpyje*, 1904–1934. Klaipėda: „Sandoros“ knygyneas, 1934, p. 6.
12. GUDAITIS, Kristupas. Tikybiniai ir kultūriniai ryšiai tarp Didž. bei Maž. Lietuvos ewangėlikų lietuvių. Iš *Lietuvininkų kalendorius 1952 metams*. Mūnchenas, 1952, p. 46. Parašas: K. G.
13. „Karaliaucziaus atwiras is muzeumas po plynu Dangumi jau budawojamas“. *Pagalba*, 1910, nr. 9, p. 120.
14. „Krikszcioniszka Draugyste „Sandora“...“. *Pagalba*, 1905, Septembris (nr. 29), p. 36.
15. MATUJOŠIENĖ, Audronė. Mažosios Lietuvos lietuviškos periodinės spaudos ortografijos ir leksikos ypatumai. Iš *Bibliografija, 2001*. Vilnius, 2002, p. 67–68.
16. MAZŪRAS, Jokūbas. Gromata Kunigo Masuro iš Kanados. *Pagalba*, 1912, nr. 4/5, p. 45–49. Parašas: Jokubs Masuhrs.
17. „Mielų Skaitytojų prašome Atleidos...“. *Pagalba*, 1916, nr. 3/4, p. 48.
18. „Pagalbos“ Išleistuwėje Tilžėje...“. *Pagalba*, 1905, Oktoberis (nr. 30), p. 70.
19. Pakwietimas. *Pagalba*, 1909, nr. 2/3, p. 140.
20. „Pas Laikraštį „Apžwalgą“...“. *Pagalba*, 1913, nr. 10/11, p. 135.
21. Piningiškas Stowis Draugystes „Sandoros“ Mete 1906. *Pagalba*, 1907, nr. 6, p. 74.
22. Piningiškas Stowis Draugystės „Sandoros“ Mete 1907. *Pagalba*, 1908, nr. 4, p. 46–47.
23. Piningiškas Stowis Draugystės „Sandoros“ Mete 1908. *Pagalba*, 1909, nr. 2/3, p. 22–23.
24. Prusų lietuvių laikraščiai. Iš *Metrašis-almanachas „Šviturys“ su kalendorium 1913 m*. Vilnius, 1912, p. 196.
25. RAZOKAS, Jonas J. Isz Amerikos. Collinswill, Il., 8. Sept. 1905. *Pagalba*, 1905, Nowemberis (nr. 31), p. 88. Parašas: J. J. R.
26. „Skaitytojams „Pagalbos“ duome žinę...“. *Pagalba*, 1907, nr. 3, p. 48.
27. „Statistiški Žmonii Suskaitimai Prusų Žemėje...“. *Pagalba*, 1913, nr. 7/8, p. 87–89.
28. „Tuli Skaitytojei mums yra pasiguodę...“. *Pagalba*, 1905, Oktoberis (nr. 30), p. 66.
29. VYDŪNAS. Apžwalga. *Jaunimas*, 1911, wasaris, p. 16. Parašas: Vds.

**A PERIODICAL “PAGALBA” ISSUED BY THE PROTESTANT WING
OF THE NATIONAL MOVEMENT OF LITHUANIA MINOR IN GERMANY (TILL 1919)**

DOMAS KAUNAS

Abstract

The Lithuanian national movement in Lithuania Minor was developing in the conditions of intensive activity of German political organisations, cultural integration of both parts of Lithuania (Minor and the Great one), and the strengthening of Lithuanian national autonomy. The National movement of Lithuania Minor was transforming into a differentiated political movement and independent organisations since the 19th century. A part of them stayed under the influence of

German political parties, another part sought the political autonomy. Each of these organisations relied and flocked around ideologically related newspapers: "Lietuviška ceitunga" in Klaipėda, "Konzervatyvus draugystės laiškas" in Priekulė, "Nauja lietuviška ceitunga" in Tilžė and others. The latest to emerge was the Protestant wing of Lithuanian national movement with a periodical "Pagalba" (1904–1939). Vilius Gaigalaitis (1870–1945) – a well-known Lithuanian activist, a deputy of Prussian Parliament (landtag), an Evangelical-Lutheran priest – edited it. This journal and its editor's supporters declared total loyalty to Kaiser Germany, however, they sought to preserve the identity of Lithuanians in Lithuania Minor through political and cultural activity, cultural co-operation with Great Lithuania, and creation and promotion of a significant image of Lithuanian nation in the world. This led to confrontation with political power in Germany. The cultural, national, and political development of "Pagalba" and its supporters was stopped by the war. The situation, factors of influence and the goals of activity later changed significantly.